

עיטורי ירושלים

ישיבת 'עטרת ירושלים'

כסלו תשע"ג | גליון מספר 75

תוכן

- 3 קורות רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל | הרב שלמה אבינר
- 6 גיוס תלמידי ישיבות | הרב שלמה אבינר
- 9 חביבא ליה | הרב מרדכי ציון
- 17 נדרו של יעקב | הרב מנחם בן יעקב
- 22 פרשת ויכולו | הרב רפאל שנוור
-

המערכת:

ישיבת עטרת ירושלים

הגיא 51, ירושלים העתיקה
ת"ד 1076 ירושלים 91009

טל' 02-6284101

פקס' 02-6261528

כתובתנו באינטרנט:

www.ateret.org.il

קורות רבנו

קצות דרכיו בקודש של רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

הרב שלמה אבינר

ביקור חולים

מעשה ורבנו חלה ואושפז בבית חולים לטיפול מסוים ולא סיפר לאף אחד כדי לא להטריד. אחותו, הרבנית בתיה, לא ראתה אותו יומיים והחלה דואגת. כאשר נודע לה שהוא מאושפז, הבינה שלא רצה לספר לה כדי לא להדאיגה ובקשה משני תלמידים לבקרו. כאשר הגיעו לחדרו, אמר להם: "יחזקאל הנביא אמר: 'וגם אני נתתי לכם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם' (יחזקאל כ כה). היתכן שיש חוקים לא טובים חלילה?" חייך רבנו והסביר: "יש מצוות נעימות, חביבות ומתוקות, כגון ישיבה בסוכה, אכילת מצה וקביעת מזוזה. לעומתן יש מצוות שהיינו מעדיפים לא להזדקק להן, מצוות לא נעימות, לא מתוקות ולא מבוקשות, כגון ביקור חולים וניחום אבלים. אלו הן 'חוקים לא טובים'. אני מקווה שלא תצטרכו עוד למצוות לא נעימות כאלה ותעסקו רק במצוות נעימות ומתוקות". (הרב משה ישמח)

ניחום אבלים

רבנו הקפיד לא ללכת לניחום אבלים אחרי התפילה עם תיק טלית ותפילין בידו, כדי שלא ייראה כעושה מצווה זו דרך אגב בדרכו, אלא היה הולך במיוחד. מעשה שהתקיימה חתונה לאחד מתלמידי הישיבה בתל-אביב, בזמן שתלמיד אחר ישב שבעה באותה העיר. התלמידים בקשו שהאוטובוס ייסע דרך ביתו בכדי שיוכלו לנחמו. כולם ירדו מהאוטובוס מלבד רבנו, שרצה לנסוע במיוחד כדי לנחם ולא כבדרך אגב.

אשרי יולדתו

בלווית אמו של תלמיד הלך רבנו ליד בנה, ולחש אליו כל הזמן: "אשרי יולדתו".

אבא לתלמידים

רבנו היה לתלמידים כמו אבא. התעניין בכל פרט בחייהם. והרגיש שילדיהם הם נכדיו.

אברך סיפר לרבנו שנולדה לו בת במזל טוב. תלמיד אחר הגיב: "בת זה גם טוב". רבנו שמע זאת, הכה באגרופו על השולחן ואמר: "זה לא גם טוב, זה טוב, זה טוב!" תלמיד ישיבה, שהיה תלמיד חכם ולמדן אך לא מעודן בסגנונו, פגע מאוד בכבודו של תלמיד אחר, שבתמימותו סיפר לרבנו את עלבונו. רבנו פנה לתלמיד החכם והלמדן ואמר לו: "למה עשית כן, עליך לבקש ממנו סליחה". והוסיף: "הרי אתה יודע שאין לי ילדים. אתם ילדים שלי. אז למה אתה מצער אותי", וחייב אותנו. (הרב ישראל מלכיאל)

יראת שמיים

מעשה שרבנו נתן הוראה בישיבה ולא התקיימה. בישיבה היה חופש באשר לסדרי לימוד, מלבד דבר אחד שרבנו הקפיד עליו: לימוד שמירת הלשון לפני מנחה. הדבר לא התקבל כפי שרצה ולכן רבנו הפסיק לתת שיעורים בישיבה. שאלוהו: "למה?" השיב: "כנראה אין בי יראת שמיים, שהרי כתוב בגמרא שמי שיש בו יראת שמיים, דבריו נשמעים". לבסוף הדבר תוקן ורבנו חזר לתת את השיעורים. (הרב משה גנץ)

להשפיע

תלמיד צעיר ניגש לרבנו בביתו ואמר לו שיש לו צורך נפשי גדול לצאת ולהשפיע אורות גדולים לעם ישראל. רבנו קם ממקומו, הביא מהמטבח מגש עם קנקן מלא מים וכוס ריק. מזג מהקנקן לכוס עד שהתמלאה ועלתה על גדותיה. התלמיד הבין, הודה לרבנו והלך.

מסוה על פניו

במשך כל חייו ועד שנותיו האחרונות היה רבנו מסתיר פניו ושם עליהם מסוה לבל יכירו את גדולתו בתורה ובמעשים טובים. (הרב שמעון קליין) יש גדולים שיוצרים רושם ראשוני חזק מאוד, וככל שמתקרבים אליהם, מתגלים חסרונות והרושם הולך ופוחת, וישנם גדולים שבמבט ראשון אין התרשמות מיוחדת, אך ככל שמכירים אותם ונפגשים עם גדלות אמיתית, הרושם מוסיף והולך. כך רבנו. יכול היה אדם לפגשו ולא לעמוד כלל על גדלותו האמיתית, שהרי היה כולו ענווה, פשטות וצניעות, סולד כל כך מגיוונים חיצוניים, כל כולו פנימיות. יש ואדם לא הבין בדיוק כל מה שאמר, כי רבנו היה קצת "כבד פה וכבד לשון" וחתוך דבורו לא תמיד ברור כל צרכו. אך מי שהתרגל להקשיב, נפגש יותר ויותר עם קרני ההוד שבקעו מנשמתו הענקית, מעבר לכל המסכים. (הרב חיים דרוקמן)

חיבת צה"ל

מיוחדת הייתה אהבתו של רבנו לצבא הגנה לישראל ולחיילי צבא הקודש, ועל כן אהבו תלמידיו בהיותם בצבא לבקר את רבם בעודם לבושים במדי הצבא, להסב לו נחת רוח. נעימה ומתוקה הייתה ברכת רבנו הקדוש לכל תלמידיו טרם יציאתם לצבא. מעשה בתלמיד שניגש לרבנו ביום גיוסו לצבא בשעת בוקר מוקדמת, התלמיד ששימש את הרב באותו יום העירו והודיעו שהגיע תלמיד הישיבה לקבל את ברכתו בטרם גיוסו. רבנו קם בזריזות מופלאה ובשמחה אין קץ, בירך ברכות השחר, שתה במהירות את כוס התה אותו נהג לשתות כל בוקר לקיים מצוות כבוד אביו שציווה עליו כן, ואז נכנס התלמיד אל החדר, רבנו קיבלו בהתרגשות מיוחדת עד כי רעד עבר בעצמות התלמיד. רבנו הוציאו החוצה מחדרו על מנת שיוכל לנשקו, כי בחדרו אי אפשר שהרי הוא בית כנסת. נשקו רבנו, ברכו ואמצו, ואף יצא אל מחוץ לביתו ללוותו ואמר שיש לו לשים לנגד עיניו את הפסוק שבדברי הימים "מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל". (הרב יוסף אלנקוה)

גיוס תלמידי ישיבות

הרב שלמה אבינר

שאלה: האם צריך לחוקק חוק המכריח תלמידי ישיבה חרדים ללכת לצבא?

תשובה:

הנושא מתחלק לשלשה חלקים:

א. חובת גיוס

כל אחד חייב להתגייס לצבא. חובה שמתחלקת בעצמה לשלושה חלקים, כמבואר במאמר "למצוות הארץ" שכתב רבינו הרב צבי יהודה בפרוץ מלחמת השחרור (לנתיבות ישראל א קיח):

1. הצלת כלל ישראל: "אל תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט טז), קל וחומר על דם כל בית ישראל. פיקוח נפש זו מצוה גדולה שדוחה כמעט את כל התורה כולה (מלבד איסורים חמורים במיוחד).

2. הצלת ארץ ישראל: מצות כיבוש הארץ ושמירתה. זו אחת המצוות היחידות שכדי לקיימה אנו נכנסים לכתחילה למצב של מסירות נפש.

3. מצות קידוש השם: כאשר עם ישראל מסכן, מוכה, רדוף, שבור ורצון - זהו חילול השם. כאשר יש לנו צבא ואנו משיבים מלחמה שערה ומכים שוק על ירך - זהו קידוש השם. אותו קידוש השם הגדול של כלל ישראל המוזכר על ידי יחזקאל הנביא (לז). כמו שאמר הרב יצחק ניסנבוים שהיה ממנהיגי המזרחי: מהו קידוש השם לו אנו מצפים? שלא יהיה כתוב על מצבה של יהודי שהוא נרצח על קידוש השם, אלא שהוא חי בקידוש השם.

(עיין 'לנתיבות ישראל' שם בהערה, 'שיחות הרב צבי יהודה - צבא וישיבה'. שו"ת 'שאלת שלמה' א, שסח).

ב. דחיית שירות

אין פטור לשירות בצב"ל, אך ניתן לדחות אותו. לא כתוב בתורה באיזה גיל צריך להתגייס. אמנם כתוב "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל" (במדבר א ג), אבל זה לגבי מלחמה. אנו מדברים על שירות צבאי שגרתני, לכן אפשר יותר מאוחר. גם לא כתוב בתורה כמה זמן צריך לשרת בשירות הסדיר, מכיוון שלא היה אז שירות צבאי בכלל, אלא אם הייתה מלחמה באו, וכשנגמרה המלחמה חזרו. כמו כן,

מי שלומד תורה צריך לאפשר לו להתגדל בתורה כדי שיצא תלמיד חכם. הפסקות מפריעות ללימוד. צריך ללמוד ברצף מגיל שמונה עשרה, כל אחד כעניינו. זה דבר אישי. צריך לאפשר לאדם להתגדל בתורה, כדברי רבנו צבי יהודה, שכמו שחשוב שיהיו במדינה אנשי משק ואנשי נשק, לא פחות חשוב שיהיו אנשי אמונה ואנשי רוח. לא יעלה על הדעת שכולם יהיו אנשי אמונה ואנשי רוח. צריך לעשות חשבון כמה, מתי ומה, זוהי אחריות לאומית שיהיו גם כאלה וגם כאלה. איננו דנים כמה זמן ובאיזה גיל צריך ללכת. אלו חשבונות אישיים שבין ראשי הישיבות לצבא, מתוך אמון הדדי.

ג. אי אפשר לגייס בכח

כולם צריכים ללכת לצבא, אך יחד עם זאת צריך קצת שכל ודעת. אי אפשר לכפות. אמר רבינו הרב צבי יהודה (שיחות על צבא וישיבה עמ' 25-32) שאי אפשר לגייס בכוח. דברים כאלה לא עושים בכוח. צריך סבלנות. צריך לחכות שזה יבוא מצד ראשי הישיבות שיתקרבו, יבינו ויכירו את גודל המצווה. אי אפשר כפיה דתית, אנטי דתית או לאומית בתחום הזה, זה לא ילך. רבנו לא מסביר למה, אבל זה מובן מאליו. כל איש צבא יאשר שאין לו צורך בחיילים חסרי מוטיבציה, במקום להביא תועלת הם מכבידים על המערכת. כבר אמר רמטכ"ל אחד שהוא מעדיף צבא קטן וחכם. הרצון חשוב מאוד. התורה קובעת תפקיד מיוחד של כהן משוח מלחמה, לעורר את רוח הלוחמים מתוך אמונה בד'. גם בימינו יש להקדיש הרבה מאמצים וחינוך לרומם את ערכו של השירות הצבאי, גם אצל תלמידי ישיבה וגם באומה כולה, ללמד שהצבא הזה קודש הוא. צריך להתאזר בסבלנות. יש נח"ל חרדי, יש שח"ר. לאט לאט, בסבלנות, זה יסתדר. אי אפשר בכוח.

כאשר שירתתי בצבא בשירות סדיר, וכן במילואים, פגשתי הרבה תלמידי ישיבות חרדיות. הם לא מרדו ברבותיהם, אלא היו בחורים צדיקים ויראי שמים שהחליטו לצמצם את לימודיהם בישיבה ולהתחיל לעבוד, עקב כך החליטו שהגיע זמנם לשרת בצה"ל. למשל, בשנת תשי"ז-תשי"ח, חמישים ושישה בחורים חרדים חסידי ויז'ניץ התגייסו לצה"ל במסגרת הנח"ל בעמי-עוז מול עזה, ועבדו שם בחקלאות ובליטוש יהלומים, ראש הקבוצה היה רב, גיסו של האדמו"ר הקודם מויז'ניץ, נשיא מועצת גדולי ישראל, שקיבל ברכה מהאדמו"ר מויז'ניץ דאז, בעל 'אמרי חיים', אביו של האדמו"ר הקודם. יש להדגיש שבמהלכם זה לא הייתה בעיטה בחינוך שקיבלו. כולם נשארו חרדים. יתר על כן, האדמו"ר מויז'ניץ של חיפה התגייס בעצמו למלחמת השחרור, וראש ישיבת ויז'ניץ של חיפה המשיך גם אחרי המלחמה לשרת בצה"ל. ה'אמרי חיים' היה נוהג ללכת לצפות באימוני חיל האוויר לפני מלחמת ששת הימים.

נתאזר בסבלנות, נראה אורה של תורה ונזכה שגם תלמידי ישיבות חרדיות יתגייסו לצבא, אחרי שיתגדלו להיות תלמידי חכמים, ובכך יביאו ברכה לעצמם ולכלל ישראל.

שאלה: הרי הרמב"ם כותב בסוף הלכות שמיטה ויובל שתלמידי ישיבה פטורים מצבא?

תשובה: אכן, רבים שהכריעו לפטור נשענו ותקעו יתדותיהם על דברי הרמב"ם אלה (הלכות שמיטה ויובל יג יב-ג): "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ד', לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: 'וורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל', לפיכך הובדלו מדרכי העולם. לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר: 'ברך ד' חילו'. והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר: 'אני חלקך ונחלתך'. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם, אשר נדבה רוחו אותו, והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעה את ד', והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם - הרי זה נתקדש קודש קודשים, ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים. הרי דוד עליו השלום אומר: ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

הסתמכות על דברים אלו, על-ידי השוואת עניינם של הלוויים ושל תלמידי-חכמים לשם הסקת מסקנות הלכתיות לגבי שחרור בני ישיבה מחיוב צבא, היא עלבונה של תורת אמת. כבר העיר על כך רבנו הרב צבי יהודה מספר הערות (לנתיבות ישראל א, עמ' קכה):

1. אין כאן דברי הלכה אלא דברי מוסר והדרכה רוחנית שבהם הרמב"ם רגיל לסיים את ספריו.

2. הרמב"ם לא קבע דברים אלו בהלכות מלחמות אלא בהלכות שמיטה ויובל.

3. דברים אלה אינם מיוחדים לישראל ולעוסקי תורתו, אלא ל"כל איש ואיש מכל באי העולם".

אין כאן קביעת חוק, אלא הבטחה לספק צרכיו לכל מי שנדבה רוחו והתרומם מעל ענייני העולם-הזה (כפי שהבין הרב ד"ר פדרבוש בספרו משפטי המלוכה עמ' 194 ועיי"ש הערת רבנו הרב צבי יהודה עמ' 242). כמו כן העיד הרב טננבוים, מזכיר ועד הישיבות בישראל, ששמע מפי הגאון הרב איסר זלמן מלצר, שאין כאן שום מקור לפטור תלמידי-חכמים.

חביבא ליה

ארץ ישראל בפרשה

הרב מרדכי ציון

תולדות

"אל תרד מצרימה" (כו ב)

עולה תמימה בחו"ל

שאלתי את מו"ר הרה"ג שלמה אבינר שליט"א: "רש"י על הפסוק מסביר את הסיבה: 'שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך', אך היכן מצינו שאסור להוציא עולה לחו"ל?"

תשובה: "זה מליצה".

[ראיתי בדרך שיחה (ח"א עמ' קלב) שענה הגר"ח קניבסקי: "אין איסור, אבל אין זה כבוד". וע' בחידוש הגר"ק (בראשית עמ' פט)]

"גור בארץ הזאת" (כו ג)

יהודה ושומרון מול השפלה והנגב

נשאל הרב אליעזר מלמד בעיתון 'בשבע' ב"רביבים" (כז מרחשון תשע"א): "הלא מצווה ליישב את כל הארץ, ומדוע כבוד הרב מעודד ליישב דווקא את יהודה ושומרון? ענה: "אכן מצוות יישוב הארץ קיימת בכל גבולות הארץ. וכל כך גדולה מצווה זו עד שהתירו חכמים לקנות בית מגוי בשבת. והיתר זה קיים אפילו בסוריה, כפי שאמרו (גיטין ח, א): 'הקונה שדה בסוריה כקונה בפרברי ירושלים'. ועבור שום מצווה אחרת לא התירו חכמים לעבור על איסור 'שבות'. ומכל מקום צריך לדעת שיש מדרגות במצווה, ומעלת יישוב יהודה ושומרון גבוהה יותר, מפני שהם ליבה ומרכזה של הארץ. ולא לחינם עיקר מקומם של האבות והאירועים הגדולים והנבואיים התרחשו בגב ההר.

וכן למדנו שכאשר היה רעב בארץ, ויצחק אבינו נאלץ לעזוב את מרכז הארץ (יהודה), אמר לו ד': "גור בארץ הזאת", שאף שארץ פלשתים פחות מקודשת - מכל מקום גם היא נחשבת ארץ ישראל. וכפי שכתב רש"י (בראשית כו, יב): "ויזרע יצחק בארץ ההיא - אף על פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה".

בנוסף לכך, נצטוונו שהארץ תהיה בידינו ולא ביד אומה אחרת, ולכן מצווה גדולה

יותר להתיישב במקומות שיותר זקוקים לתוספת מתיישבים, כדי שיישארו בידינו ולא יימסרו חלילה לאומה אחרת”.

כמו כן שאלו מספר קוראים מהשפלה, מדוע כתב הרב מלמד שיש מעלה מיוחדת לגור דווקא ביהודה ושומרון (שם יא כסלו תשעא), והתשובה הייתה - יהודה ושומרון הן לב הארץ. ביהודה ושומרון התהלכו האבות וזכו לגילויים אלוניים. מכל אות בתורה אנו לומדים דברים גדולים, ואיך לא נלמד מהזכרת המקומות ביהודה ושומרון על חשיבותם וקדושתם!?

הנה בפרשת וישלח (בראשית לג, יח): “ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען בבואו מפדן ארם, ויחן את פני העיר. וייקן את חלקת השדה אשר נטה שם אוהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה. ויצב שם מזבח ויקרא לו א-ל אלוקי ישראל”.

לאחר הסיפור הקשה עם דינה ושכם, “ויאמר אלוקים אל יעקב: קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברוך מפני עשיו אחיך”. “ויבא יעקב לזזה אשר בארץ כנען היא בית אל... ויבן שם מזבח ויקרא למקום א-ל בית אל, כי שם נגלו אליו האלוקים בבורחו מפני אחיו” (שם לה, א-ז).

הנה עוד התגלות וברכה - ועל מה? כמו שכבר למדנו בכל הפרשות הקודמות - על ריבוי הזרע ועל ירושת הארץ: “ויאמר לו אלוקים... אני א-ל ש-די, פרה ורבה, גוי וקהל גויים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ” (שם לה, י-ג).

התורה מדגישה שיש חשיבות גדולה למקומות בהם ה' נגלה אל האבות, ולכן דווקא שם מקימים האבות מזבח לד'. “ויצב יעקב מצבה במקום אשר דיבר איתו... ויקרא יעקב את שם המקום אשר דיבר איתו שם אלוקים - בית אל”.

המסע נמשך ומגיעים לאפרתה, “ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם. ויצב יעקב מצבה על קבורתה, היא מצבת קבורת רחל עד היום”, ועוד: “ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון, אשר גר שם אברהם ויצחק” (שם לה, טז-כז).

“וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלישתים אחרי מות אברהם ויקרא להן שמות בשמות אשר קרא להן אביו” (כו יח)

עתידיים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל להקבע בארץ ישראל

ממקרא זה למד הג"ר יחזקאל אברמסקי את מעלת החזרת העטרה ליושנה, גם בשמות אשר קראו הראשונים על מפעליהם. היה זה במעמד הנחת אבן הפינה

לישיבת גרודנא באשדוד, בבואו להרים על נס את מפעלו הכביר של הגאון מפוניבז' בארץ ישראל. כה אמר: "הנה כי כן, כמעשהו של יצחק אבינו אשר פתח את הבארות שנסתמו על ידי הפלישתים, 'ויקרא להן שמות כשמות אשר קרא להן אביו', כן הוא מפעלו של הרב מפוניבז' בימינו.

הנאצים ימ"ש לא אך סתמו את הבארות אלא גם מלאום עפר, למען לא תהיה להם תקומה, ואילו הרב מפוניבז' חוזר וחופרם וקורא להם שמות כשמות הראשונים. הן כבר אמרו חז"ל 'עתידיים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל להקבע בארץ ישראל' (מגילה כט א), ועינינו הרואות כיצד הולכות ומוקמות הישיבות בארץ הקודש, ושמותיהן כשמות שקראו להן אבותינו" (פנינים משלחן גבוה - בראשית עמ' קלה).

ויצא

"הארץ אשר אתה שכב עליה" (כח יג)

"כדי שתהא נוחה ליכבש לפני בניו"

שאלתי את מו"ר שלמה אבינר שליט"א: "בפרשת לך לך אומר ד' לאברהם אבינו: 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה' (בראשית יג, יז), ופירשו במסכת בבא בתרא (ק, א): 'כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו'. בפרשת ויצא, ד' אומר ליעקב אבינו: 'הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך' (שם כח, יג), ובמסכת חולין (צא, ב) ומובא ברש"י עה"ת: 'אמר רבי יצחק מלמד שקיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו'. נשאלת השאלה, אם לאברהם אבינו כבר נעשה שתהא הארץ נוחה ליכבש לפני בניו, מדוע יעקב אבינו היה גם הוא צריך לעשות מעשה?"

תשובה: "אלו מדרגות. מדרגה א': 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה' - אברהם הולך בארץ. מדרגה ב' - גבוהה יותר: 'שכן בארץ אשר אמר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצת' (שם כו, ב-ג) - יצחק נולד בארץ, גר בארץ, ולא יצא מהארץ. מדרגה ג' - גבוהה יותר: 'אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך' - יעקב שוכב על האדמה".

שאלה: "לא כתוב בגמרא שיצחק עשה מעשה כדי שתהא נוחה ליכבש לפני לבניו?"

תשובה: "זה כתוב בתורה, לא צריך גמרא. יצחק בראשי תיבות: 'ישראל צבי חמד וקדושה'" (ע"פ מה שכתב מרן הרב קוק ב'עולת ראי"ה' ח"א עמ' שצח - שצט, שהשם יצחק הינו ראשי תיבות של ארבע שמות ארץ ישראל: ארץ ישראל, ארץ הצבי, ארץ חיים וארץ הקדושה).

שאלה: "ראיתי בספר שאלת רב (עמ' קנ), שנשאל הג"ר חיים קניבסקי על מה שכתב רש"י (שם) 'קיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו', שיש להקשות, הרי נאסר על יצחק לצאת מארץ ישראל (שם כו, ב), וכשנטל הקב"ה את ארץ ישראל וקפלה תחת יעקב, נמצא שבאותה שעה לא היה יצחק בארץ ישראל? וענה שהכוונה לכח של כל ארץ ישראל. האם זה נכון או הכוונה לארץ ישראל ממש?"

תשובה: "כל הארץ זה משל".

[על הפסוק (בראשית כח, יג): "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך", כתוב במסכת חולין (צא, ב): "מאי רבותיה (וכי ארבע אמות משכבו הבטיחו לתת לבניו - רש"י)? אמר רבי יצחק: מלמד שקפלה הקב"ה לכל ארץ ישראל והניחה תחת יעקב אבינו, שתהא נוחה ליכבש לבניו".

הקשה הגאון רבי יוסף, אב בית דין בריג: מה היתה קושיית הגמרא "מאי רבותיה", ומדוע נזקקו לומר שהקב"ה קיפל את כל הארץ מתחתיו, והלא גם בלי זה יש לומר שעל ידי שהציע ושכב עליה - קנה בחזקה זו את הכל, כדברי הגמרא (קידושין כז, א): "מכר לו עשר שדות בעשר מדינות, כיון שהחזיק באחת מהם - קנאם כולם".

תירץ הגאון רבי עקיבא איגר, שמהלשון "הארץ אשר אתה שוכב עליה", למדנו שרק אותה קרקע ששכב עליה היא שניתנה לו, ולא כל השאר, לכן היה הכרח לומר שכל ארץ ישראל היתה מקופלת תחתיו כששכב שם (על פי מכתב הגרעק"א בירחון 'שערי תורה' תרע"ג. מובא בס' ושלל לא יחסר - בראשית עמ' שז).

"וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו" (לא ד)

עלייה לא"י ראוי שתיעשה בהסכמה בין בני הזוג

כידוע, בעל יכול לכופ את אישתו ואישה יכולה לכופ את בעלה לעלות לארץ ישראל. אם האישה מסרבת היא מאבדת את דמי כתובתה ואם הבעל מסרב הוא חייב לשלם את דמי הכתובה (כתובות קי, ב. שו"ע אבה"ע ס' עה). אלא שבספר שני לוחות הברית (של"ה, מהדורת עוז והדר, ירושלים תשנ"ג, ח"ד עמ' קלז, תורה שבכתב סוף פרשת ויצא), למד השל"ה מהפסוק "וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו" הנהגה מוסרית. יעקב קרא לרחל ולאה כדי לשכנען לעלות עמו לארץ ישראל, למרות שהקב"ה צווה אותו לעלות, מפני ש"אין ראוי לאדם כשירצה דבר מה מאנשי ביתו, שיכריחם על זה על צד האונס והניצוח, אף כי הוא מושל בהם. אבל ישתדל לפתות אותם אל מה שירצהו בתכלית מה שאפשר כדי שיתעוררו לזה מעצמם, כי זה הוא יותר טוב משיעשו זה על צד

האנוס וההכרח. ראה כבר הרבה יעקב דברים עם רחל ולאה כדי שיתרצו בטוב לב, ואף על פי שהקב"ה ציוה לו שישוב לביתו" (נחלת יעקב עמ' 520).

"כי נכסף נכספת לבית אביך" (לא ל)

געוועים לבוא לא"י

לאחר עשרים שנה, נפרד יעקב אבינו מבית לבן ונסע חזרה לא"י. גער בו לבן: "כי נכסף נכספת לבית אביך" (בראשית לא, ל). וצריך עיון הרי יעקב אבינו השתמש במלים אחרות? יעקב אבינו אמר "שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי" (ל, כה) ומדוע לבן הזכיר לשון גוזמא "נכסף", וגם "בית אביך" אשר יעקב לא אמר?

ענה רבנו בחיי: "כפל הלשון לרמוז כי נכסף לאביו, ונכסף לארץ הקדושה, כלשון 'נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות אלוהי' (תהלים פד, ג) וכו'. וכמי שלא נכסף אליו, הוא החוטא". נלמד מכך כי המחוסר געוועים לבוא לא"י, נקרא חוטא (מבוא בדרישת ציון מהרב משה צוריאל עמ' 31).

וישלח

"עם לבן גרתי ואחר עד עתה" (לב ה)

קיום תרי"ג מצוות על ידי יעקב אבינו

שאלתי את מו"ר שלמה אבינר שליט"א: "יעקב אבינו אמר לעשו (בראשית לב, ה): 'עם לבן גרתי, ופירש רש"י: 'גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים'. אלא קשה, יעקב אבינו לא קיים את מצוות ישוב ארץ ישראל ומצוות התלויות בארץ?"

תשובה: "הסביר האדמו"ר הזקן בתורה אור שהאבות קיימו את המצוות במובן מידותי".

[ראיתי בחידושי הגר"ח קניבסקי על התורה (בראשית עמ' צז), שנשאל כיצד יתכן שיעקב אבינו קיים את כל תרי"ג המצוות, הרי היו מצוות שלא היה בידו לקיימן, כגון מצוות התלויות בארץ, וענה שכשיעקב אבינו למד על המצוות התלויות בארץ, זה כאילו קיימן, כמו שכתוב בסוף מנחות (ק, א).

כמו כן כתב לי הגר"א נבנצל שליט"א: "יש מצוות שאנו מקיימים אותן על ידי לימוד, כגון בן סורר ומורה".]

“ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה” (לג יט)

קניית חלקת השדה בשכם ע"י יעקב אבינו

שאלתי את מו"ר שלמה אבינר שליט"א: “כשהגיע לארץ מבית לבן, יעקב אבינו קנה את חלקת השדה בשכם (בראשית לג, יט). כשנפגש עם עשו, הוא נתן לו את כל הכסף והזהב שהיה לו על מנת לקנות את מקומו במערת המכפלת (רש"י על בראשית נ, ה). מאיפה היה לו כסף?”

תשובה: “שוב הרויח”.

[בני בתי הציעו שהוא נתן לעשו את כל הכסף והזהב ועדיין היה לו הרבה צאן, עוד אפשר לומר שהוא מכר אותם. כתב לי הגר"א נבנצל שליט"א: “ממה שהרויח בבית לבן מהצאן הרבות”. נראה שכוונתו שנתן לו את כל כספו אבל עדיין היה לו צאן למכור.]

“כי היה רכושם רב משבת יחדיו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם” (לו ז)

‘ארץ צבי’ – רק לענין ‘יושביה’ ולא לענין נכסיהם

שאלתי את הגר"א נבנצל שליט"א: “ראיתי שביאר על כך רבי חיים ירוחם הלוי סולוביצ'יק בן הגרי"ז: ‘על ארץ ישראל אמרו חז"ל (גיטין נז, א): ‘ארץ צבי כתיב בה – מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו, אף ארץ ישראל, בזמן שיושבין עליה רווחא (=מתרחבת), ובזמן שאין יושבין עליה גמדא’ (=מתכווצת). אך כל זה הוא רק לענין ‘יושביה’, אבל לא לענין נכסיהם, ולכן נאמר ‘ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם דהיינו נכסיהם’, וכן הביאור בפרשת לך לך (יג ו): ‘ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדיו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדיו, הרי ש'ארץ הצבי' היא רק על יושביה, ולא על נכסיה (קובץ ישורון, כסלו תשס"ז, עמ' תריא. מובא בס' ושלל לא יחסר – בראשית עמ' שס-שסא).

האם זה נכון על תכונתה של ארץ הצבי?”

תשובה: “נראה גם נכסים, כמו שאמר יעקב אבינו בכניסתו לארץ: ‘יש לי כל’” (בראשית לג, יא).

וישב

“ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם” (לה יט)

מקום קבורת רחל אמנו

כתב הג"ר מרדכי אליהו (דברי מרדכי - בראשית עמ' רצג-רצד): לכאורה צריכה היתה רחל להיקבר במערת המכפלה, אבל יעקב קובר אותה באפרת היא בית לחם.

כדי להכיר את מקום קבורתה אין אנו צריכים להסתמך על ספרי ההיסטוריה של אומות העולם, נוצריים וישמעאליים, המאשרים כי מקום זה נמצא בסביבות בית לחם. לנו די במה שאמרו חז"ל, כמובא בפירושי רש"י, רמב"ן ושאר המפרשים. רש"י כותב (מח, ז): "כברת ארץ - מידת ארץ, והם אלפיים אמה כמידת תחום שבת". דהיינו: כק"מ אחד עד בית לחם.

הרמב"ן כתב בפירושו (שם), שרחל נקברה "ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה". וכבר הניחו הגאון באר שבע בספרו 'צידה לדרך' ואחרים את דברי רמב"ן הללו ב'צריך עיון', שכן הם מסתמכים על מה שאמר שמואל הנביא לשאול (שמואל א י, ב): "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח", ואילו פסוק זה עצמו קשה: הרי היא נקברה בבית לחם, בגבול יהודה, ולא בגבול בנימין! (ועיין שם כיצד מסבירים רש"י, ומצודות ושאר המפרשים את הכתוב).

אבל ידוע שהרמב"ן התחיל לכתוב את פירושו בגולה, ואחר כך עלה לארץ. בפרשתנו הוא כותב (לה, טז): "זה כתבתי תחילה. ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים, שבח לאל הטוב והמיטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל (אלפיים אמה), והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם. אבל הוא מידת הארץ, כדברי רש"י וכו'. עוד הוסיף וכתב (בשונה ממה שכתב בפירושו לפרשת ויחי): "וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר בהר אפרים (שמו"א א, א) רחוק ממנה יותר משני ימים. על כן אני אומר שהכתוב שאומר (ירמיה לא, יד): 'קול ברמה נשמע' - מליצה, כדרך משל, לאמר: כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר". על פי תוספת זו של הרמב"ן מתורצת הקושיה ששאלו המפרשים על פירושו הקודם של הרמב"ן.

עיון בספר כפתור ופרח (פ"י ופרק יא) שכתב: "מירושלים לדרום ביושר כמו שעה, שם קבורת רחל, ומשם לבית לחם כאלפיים אמה", ובספר חיבת ירושלים (להרב חיים הלוי הורוויץ, מאמר ב זכר אבות אות א) כתוב, שרבים הולכים לקברה של רחל ומתפללים עליה שתשפיע במרום בבכייתה על בניה. יש שהולכים לשם בזמנים קבועים (בעשרת ימי תשובה) ללמוד כל היום וכל הלילה, ובפרט נוהגים כך ב"א בחשון, יום פטירתה (עיון רבינו בחיי עה"ת שמות א, ז).

"וישב יעקב בארץ מגורי אביו" (לז א)

ישיבת ארץ ישראל של יצחק אבינו ויעקב אבינו

שאלתי את מו"ר שלמה אבינר שליט"א: "כתוב בחידושי החתם סופר על התורה: 'חנייתו של יעקב בארץ כנען מכונה כאן ישיבה - וישב יעקב' - ואילו זו של יצחק אביו נזכרת כאן כגרות - 'מגורי אביו'. שכן, לגבי יצחק נחשבה ישיבתו בארץ ישראל כשיבה של גר, וכתושב שאיננו קבע. ואולם, דיוריו של יעקב נחשבים כאן כשיבה, שכן לרוב צרותיו ותלאותיו שעבר עד כה, נחשבת גם ישיבה כזו כשיבת קבע לגבי ו לא כגרות... 'עד כאן לשוננו.

הלא צריך להיות הפוך? הרי יצחק אבינו הוא עולה תמימה שלא יצא מארץ קודשנו יעקב אבינו יצא כבר לעשרים ושתיים שנה ויצא למצרים עד סוף חייו?!

תשובה: "יצחק הוא מעל העולם".

"וישלחהו מעמק חברון ויבוא שכמה" (לז יד)

שכם כמקום מוכן לפורענות

שאלה ששאלתי את מו"ר שלמה אבינר שליט"א: "על הפסוק 'וישלחהו מעמק חברון ויבוא שכמה' פרש רש"י: 'מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד'. אם כן, אמנם יש מצוה לגור בכל מלוא רוחב הארץ, אך למה לא נמנעים לגור שם אם יש אפשרויות אחרות?"

תשובה: "המקום כשלעצמו קדוש ויכול לשמש לטוב או לרע, ויש סיכון שיהיה לרע, לכן אדרבה יש לגור שם כדי לגלות את הצד הטוב, ומסיבה זו יעקב אבינו תיקן דווקא בשכם מטבע, שווקים ומרחצאות, כי ראה שיהיה שם פילוג הממלכה (ילקוט שמואל א ח), שהרי יטענו שמלכות שלמה לא היתה מחוברת לענייני העולם הזה. כך הוכיח יעקב אבינו שהקודש העליון גם משקיף על אדמות". אגרות הראי"ה (ח"ג אגרת תשמג).

שאלה זו גם שאלתי את הגר"א נבנצל שליט"א, והשיב: "גם דברים גדולים קרו בשכם. אברהם ויעקב נכנסו לארץ בשכם. ד' דיבר עם יהושע בשכם לפני מותו. צריך ליישב את כל ארץ ישראל".

נדרו של יעקב

הסיפור שמאחורי פרשיות ויצא-וישלה

הרב מנחם בן-יעקב

פתיחה

לאחרונה, יצא משרד החוץ בקמפיין המסביר מדוע לא כדאי להיות יהודי בגלות לאחר שקמה מדינת ישראל ומדוע מקומו של היהודי הינו בארץ ישראל – ולו לטובתו הפרטית, ובודאי בהיותו חלק של עם ישראל שמקומו רק בארץ ישראל. נתבונן בפרשיות השבוע ונשאל כשאלת פתיחה: האם מצבו של יעקב בחרן לעומת מצבו בארץ ישראל הינו קמפיין חיובי עבור החיים בארץ ישראל? – כנראה שלא. אם כן, מה בא ללמדנו?

יעקב בחרן

בפרשת "ויצא" יוצא יעקב אבינו לחרן לגלות, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים", הוא יוצא לחרן שם הוא שוהה בבית לבן, אמנם הוא נרדף על ידי לבן, שמנסה ל"חבקו ולנשקו" (ע"פ בראשית לג ד), מחליף את נשותיו, גוזל את רכושו ומחליף את משכורתו עשרת מונים.

אבל בעשרים השנים בהם שוהה יעקב ב"חצר" של לבן, הוא מקים משפחה – נושא את בנותיו של לבן ונולדים לו אחד עשר בנים, שיהיו לאחד עשר שבטי-יה. אמנם הוא עובד קשה "הייתי ביום אכלי חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" (שם לא מ), אמנם בני לבן טוענים לרכושו, "ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (שם לא א) ולבן מנסה להאשים את יעקב בגניבה, אך לבסוף יוצא יעקב ברכוש גדול, וכורת עמו ברית בגלעד.

בדרכו לארץ ישראל על אף המפגש המורכב עם לבן הוא נפרד ממנו בטוב ואף זוכה לפגוש במחננים מלאכי אלוקים.

יעקב בארץ ישראל

כמה צרות יש ליעקב בארץ ישראל..

הוא עוד לא מספיק לחצות את מעבר הירדן במחננים וכבר מבשרים לו שלוחיו שפגשו בעשיו, "וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עימו" (שם לב ז), יעקב מבין

שעשיו וצבאו מסודרים שורות שורות לקראת מגע מלחמתי איתו ומכין עצמו לדורון, לתפילה ולמלחמה.

עוד לפני המפגש עם עשיו הוא פוגש את שרו של עשיו, ובמאבק לילי המסתיים בעלות השחר, שרו של עשיו מברכו ברכה עצומה, שמו נקרא מעתה ישראל, אך גם ממפגש מרומם זה יעקב נותר צולע על ירכו.

לאחר המפגש עם עשיו יעקב ממשיך בדרכו לעיר שכם, הוא קונה חלקת שדה בנקודה זו מתחיל משבר נוסף – מעשה דינה.

ואולי מעל הכול – בנוסעו בדרך אפרתה יעקב שוכל את אשתו האהובה רחל ונאלץ לקברה שם במקום להיקבר עמה במערת המכפלה.

נדר יעקב – הקוד הפנימי של פרשיות יעקב

מדוע הגיעו ליעקב כל הצרות הללו?

עד עכשיו ראינו שתי מסגרות – מסגרת של פרשת ויצא ומסגרת של פרשת וישלח, מסגרת של בית לבן – בניה תוך קשיים ומאבקים, ומסגרת של ארץ ישראל – משברים. עלינו לחפש את ה'קודים', את המילים המדויקות המלוות את דברי התורה ודרכם לנסות להבין את המתרחש.

הקוד שלנו בפרשיות ויצא-וישלח הוא נדרו של יעקב, שמהווה כעין 'סיפור מסגרת' לשתי הפרשיות:

בתחילת פרשת ויצא, לאחר החלום בבית-אל, מקים יעקב מצבה (שם כח כ): "וייזר יעקב נדר לאמר: אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ושבתני בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוהים, והאבן הזו אשר שמתני מצבה תהיה בית אלוהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך".

יעקב נודר על העתיד, ולכן עלינו לשאול האם הנדר אכן חל, האם הוא 'תופס', ואם כן, האם יעקב ממחר לקיימו?

יעקב נודר על דבר שלא בא לעולם. מצד ההלכה, אין אפשרות להקנות, להקדיש או לעשר דבר שלא בא לעולם, לכן, לכאורה, הנדר של יעקב כלל לא תופס.

לעומת זאת, בהסכם שבין יעקב לקב"ה הכתוב מתייחס לנדר כדבר שריר וקיים, כך גם נראה בדברי המלאך אל יעקב טרם צאתו מבית לבן (שם לא יג): "אנכי האל בית אל אשר משחת לי מצבה אשר נדרת לי שם נדר, עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך".

האם טוב וראוי לנודר?

בתורה נאמר "כי תידור נדר.. לא תאחר לשלמו.. ועשית כאשר נדרת לה' אלוהיך" (דברים כג כב) - היינו, יש להזדרז לקיים את הנדר. כמו כן מובא בכתובים "טוב אשר לא תידור משתדור ולא תשלם" (קהלת ה ד) - כלומר, הנדר הוא דבר בעייתי, שלילי. והוסיפו חז"ל, שבעוון נדרים - אשתו ובניו של אדם עלולים להיפגע.

כיצד יש להבין את הכפילות בפסוק, האם גם לנדור ולשלם זה לא טוב? בכך נחלקו ר' יהודה ור' מאיר (מובא במדרש תנחומא): ר' יהודה אומר: תדור ותשלם משובח, כנאמר בתהילים: "נדרו ושלמו לה' אלוהיכם". ר' מאיר אומר: לא טוב לנדור, כסברתו "טוב משניהם מי שלא נודר כל עיקר - אלא מביא את כבשתו לעזרה ושוחטה".

מאידך, בפרשת חוקת, לאחר מות אהרון, תוקפים הכנענים יושבי ערד את בני ישראל, בני ישראל משיבים מלחמה, ונודרים נדר (במדבר כא ב): "וידר ישראל נדר לה' ויאמר, אם נתון תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם" ומיד לאחר מכן "וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם, ויקרא שם המקום חרמה". התורה מתייחסת לנדר הזה ולנדר של יעקב ברצינות ובחיוב, ואף במלחמת הכנעני מדגישה את קיום הנדר על ידי בני ישראל.

מוכרחים אנו להבין כי לא מדובר פה על נדר רגיל, שעליו נחלקו ר' יהודה ור' מאיר, אלא שמדובר פה על צרה, ובעת צרה אומרת לנו התורה 'טוב לנדור!' מצד הלכות נדרים היה אפשרי ליעקב לנדור גם על דבר שלא בא לעולם, כי הוא נודר ומחייב את עצמו שיעשה זאת בעתיד, אך יעקב מקבל תזכורת מהמלאך בבית לבן שעליו לקיים ולמלא בזריזות את הנדר. האם יעקב מקיים את הנדר מיד?

מדוע נענש יעקב

אומר המדרש תנחומא (וישלח ח):

"ואמר רבי ינאי... בא וראה כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם? 'וידר יעקב נדר לאמר' - השיבו על כל דבר ודבר, הלך ונתעשר ובא וישב לו. ולא שילם את נדרו. הביא עליו עשו ובקש להרגו, נטל ממנו כל אותו דורון עזים מאתים לא הרגיש..."

כיון שלא הרגיש באת עליו צרת דינה...

כיון שלא הרגיש באת עליו צרת רחל...

אמר הקב"ה עד מתי יהא הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה? - הריני מודיעו, שנאמר 'ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם'... אמר לו הקדוש ברוך הוא לא הגיעו הצרות האלו אלא על שאחרת את נדך, אם

אתה מבקש שלא יגיעוך עוד צרה קום עלה בית אל ועשה שם מזבח באותו מקום שנדרת לי שם נדר".
 יעקב מבין שמידת הדין מתוחה עליו ומיד עולה עם נשותיו וילדיו לבית אל ובונה שם מזבח, כי יעקב מבין שהוא התחייב ונדר נדר כהלכה ורק ההתאחרות לשלם את נדרו גרמה לו לכל הצרות.

האם נדר יעקב כדין?

לכאורה יעקב נדר על העתיד ולא על הקיים, והרי ידוע שאדם לא מקדיש דבר שלא בא לעולם.
 אלא שיש לחלק בין הקדש לנדר – הקדש הוא מול מציאות קיימת, 'חפצא', ונדר הינו על האדם, 'גברא'.
 הרמב"ם בהלכות ערכין מבאר שהאומר: "הריני מקבל עליי להקדישו" – הנדר מתקיים! על אף שהנדר קדם להופעת המציאות שבנדר, הרי ברגע שתנאי הנדר חל בעולם עליו לקיימו, וזאת מתוך הדיוק במילה 'עליי', שחל הנדר עליו והרי הוא גופו בעולם!
 לפיכך מובן כי גם נדרו של יעקב קיבל תוקף על אף שיעקב יוצא לחון עם מקלו בלבד וללא רכוש, כי נדרו של יעקב לא היה ביחס לחפצא "הרי זה" אלא ביחס לגברא "הרי עלי!" לכן חלה עליו החובה לקיימו.
 ממילא מתברר שנדרו של יעקב שריר וקיים.

הקב"ה מדקדק עם צדיקים

אומר המדרש תנחומא הנ"ל: "מסייע ליה לרב שמואל בר נחמן, דאמר כל הנודר ואינו משלם גורם לאשתו שתמות שנאמר 'אם אין לך לשלם'".
 ברגע שאדם אומר 'עליי' זה הופך לחובת גברא ולכן עליו לשלם את נדרו.
 יעקב חייב את גופו בנדר, כיוון שאמר (בראשית כח כ): "ושמרני בדרך אשר אנכי הולך.. והאבן הזאת.. עשר אעשרנו לך", והתחייבות כזו חלה גם לעתיד. לכן יעקב מקבל תזכורת (שם לא יג): "אשר נדרת לי שם נדר" – נדר מצד חובת גברא.

כמו כן ניתן לדייק זאת:

בעת חלום הסולם (שם כח טו): "והנה ה' (שם הויה).. והנה אנכי עמך ושמרתך..".
 בחלומו בבית לבן (שם לא יא): "ויאמר אליי מלאך האלוהים".
 בשכם (שם לה א): "ויאמר אלוהים אל יעקב קום עלה בית אל".
 וואים בבירור שבתחילה ה' התגלה אל יעקב בשם הויה (מידת הרחמים), ואחר כך ה'

מתחיל להתגלות ליעקב בשם אלוהים (מידת הדין) - היינו, גם מתוך התגלות ה' ניתן לראות את מידת הדין המתוחה על יעקב.

אם כן, כל מי שנודר בעת צרה עליו למהר ולקיים את הנדר - הקב"ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה, ונתן ליעקב שתי התראות: בבית לבן ובשכם.

ברכת ה' ליעקב

רק לאחר שיעקב בונה את המזבח וקורא למקום בית אל, אז הוא זוכה לברכת ה' על הארץ, ברכת הזרע והברכה על שינוי שמו, וכשהוא מקיים את נדרו הקב"ה קובע את שמו החדש ומברכו (שם ל"ה י"א-י"ב): "ויאמר לו אלוהים אני אל שדי פרה ורבה.. ומלכים מחלצין יצאו, ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה, ולזרעך אחריך אתן את הארץ".

מסקנה: היה פעם ראש ממשלה, לא נזכיר שמו, שכשנשאל למה אינו מקיים ההבטחות שהבטיח, נהג לענות בהומור: "נכון שהבטחתי, אבל לא הבטחתי לקיים.. " האם נלמד ממנו או מפרשיות התורה? כיצד ניישם זאת בחיים, בחברה, בצבא ובמשפחה? כמה הבטחות אדם מבטיח לאשתו.. מה יהא עליהן...!?

ולכן בעת הזאת שאחינו בדרום ובעצם מחצית מדינת ישראל, נתונים בצרה, וחיילי צה"ל עומדים על משמר ארצנו וערי אלוקינו, ראוי שכל אחד יקבל על עצמו להתחזק בתורה, בתפילה, ובמעשים טובים, אבל מאידך גיסא יזהר כ"א לקבל ע"ע קבלה הראויה אשר היא בתחום יכולתו לבצעה, וידאג לקיימה, כדי שח"ו לא נהיה בדרגת נודר ואינו מקיים... אלא ע"י קיום הנדר נזכה לקיום ברכת ה' ליעקב "ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ".

פרשת 'ויכלו'

הרב רפאל שנור

- מידי שבת אנו זוכים לקיים הלכה חשובה שמקורה בדין הגמרא. כך כותב השולחן ערוך (רסח,א): 'אומר ויכלו בתפלת ערבית'.
- ועוד הוא מוסיף (רסח,ז): 'חוזרים לומר ויכלו, משום יום טוב שחל להיות בשבת שאין אומרים אותו בתפלה, וגם להוציא למי שאינו יודע; ואומרים אותו בקול רם ומעומד'.
- ובשלישית הוא כותב בהלכות קידוש (רעא,י): 'אומר ויכלו מעומד, ואח"כ אומר בורא פרי הגפן ואח"כ קידוש'.
- וכבר הביאו הראשונים טעמים שונים מדוע יש לאמר 'ויכלו' שלוש פעמים - ואחד מהם מביא האבודרהם (במעריב של שבת) בשם המדרש: 'ובמדרש אמר טעם אחר בגזרה שוה שבוכלו כתיב שלשה פעמים 'אשר' ובפסוק ויקחו אליך פרה אדומה כתיב ג' פעמים 'אשר', כשם שפרה מכפרת כך האומר ויכלו שלשה פעמים מתכפר'.
- ומוסיף השולחן ערוך ומדגיש את החומרה שבאמירת 'ויכלו' עד כדי כך שאין לדבר בשעה שאומרים ויכלו' (רסח,יב), ומקורו בספר חסידים שמביא מעשה בחסיד שהיו פניו מוריקות בעולם האמת וסיפר שזהו עונש על שהיה מדבר בזמן אמירת 'ויכלו'².
- כאמור, מקור החיוב לומר 'ויכלו' בליל שבת הוא מהגמרא, וכך היא מביאה (שבת קיט:):
- 'אמר רבא ואיתימא רבי יהושע בן לוי: אפילו יחיד המתפלל בערב שבת צריך לומר ויכלו.

1 וכך פסק המ"ב להלכה (רעא,מה) שיש לאמרו ג' פעמים, וע"ע בא"ר (רסח,יב) ב' טעמים נוספים, ואכ"מ.

2 ז"ל ס' החסידים (סי' נח): '...והייתי מדבר בין ויכלו לברכת אבות וקדיש', וכבר העיר החיד"א (בפי' ברית עולם עה"מ) על שינוי הנוסחא.

- דאמר רב המנונא: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, שנאמר ויכלו, אל תקרי ויכלו אלא ויְכַלּוּ...³
- אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהן על ראשו ואומרים לו (ישעיהו ו) וְסָר עֵינֶיךָ וְחָטְאתְךָ תִּכְפֹּר.
- תניא, רבי יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך. ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו. ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו.
- וצריך ביאור מדוע תקנו לאמרו, ומה החשיבות הכ"כ גדולה שראו באמירתנו?

'ויכולו' שאומרים בציבור

- והנה, בפשטות אדם יוצא ידי חובה במה שאומר 'ויכולו' בתפילה בלחש.
- אף על פי כן הורה השולחן ערוך (בס"ז הנ"ל) לחזור ולאמרו בציבור אחרי תפילת הלחש, ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:
- לשיטת דעת זקנים בעלי התוספות ופירוש הרא"ש על התורה (בראשית ב, א) - הטעם משום שלכתחילה תקנו לאמרה כדי להעיד על מעשה שמים וארץ, והרי אין עדות ביחיד. וכן סיים הטור אחרי שהביא שיטה זו: 'ולכן צריך שיעמדו ויאמרו אותו ביחד'.
- לשיטת התוספות בפסחים (קו. ד"ה זכרהו) - הטעם הוא משום יום טוב אחר השבת שאז אין אומרים אותו בתפילה בלחש ומוכרחים להוסיף אותו אחרי התפילה, ובכדי שלא לחלק בין שבת לשבת, תקנו לאמרו בכל שבתות השנה.
- ונראה שהמחלוקת מתחילה בשאלה העקרונית מה תוקף אמירת 'ויכולו' - האם היא אמירה סתמית כשיטת התוספות בפסחים או שהיא מהווה עדות כשיטת בעלי התוספות והרא"ש, ולהלן יתבאר הנפקא מינות.

3 ופי' רש"י: 'ויכלו - הקדוש ברוך הוא, וזה שמספר בשבחו של מקום ובשבח של שבת', כלומר כשקוראים 'ויכלו' המשמעות היא ששנים הם שסיימו - הקב"ה ואותו האיש שאומר 'ויכולו', ונמצא שכתוב השווה ביניהם כאילו היו שותפים שווים.

- ומכל מקום להלכה מבואר במחבר (רסח,ז) שחושש לשתי השיטות, שכן מצד אחד הזכיר במפורש את החשש לשבת שחל ביום טוב כהתוספות בפסחים, ומצד שני הזכיר את החיוב לאמרו מעומד וביחד כשיטת בעלי התוספות והרא"ש.
- והנה לשתי השיטות יש לברר, מאחר שבכל מקרה אומרים 'ויכולו' אחרי התפילה בלחש, מדוע אם כן יש לאמרו גם בתוך התפילה בלחש?
- ובשפת אמת (שבת קיט:): ביאר בפשטות שאכן לכתחילה לא היה המנהג לאמרו בתוך התפילה אלא רק אחריה ובציבור בשל שני הטעמים הנ"ל. ורק בעקבות דברי רבי יהושע בן לוי בגמרא שאפילו יחיד צריך לאמרו תקנו להוסיפו גם בשמונה עשרה.
- ואכן יש ראייה גדולה לדברי השפת אמת ממה שהביא הטור (בסי' רסח) שאכן היו נוסחאות שלא גרסו 'ויכולו' בתפילה בלחש, ויש להן סימוכין שהרי עיקר הברכה שם היא על 'וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים', וכך כותב הטור:
- 'ומה שאומרים וכ"כ בתורתך ויכולו אינו חוזר על וברכתו שלפניו אלא על שלפני פניו תכלית מעשה שמים וארץ וכ"כ ויכולו וברכתו מכל הימים כדכתיב ויברך'.

עדות במעשה בראשית

- והנה לכאורה שיטת התוספות בפסחים היא השיטה הפשוטה שהרי הגמרא כלל לא הזכירה שהאמירה היא בגדר עדות.
- ואם כן יש לברר בשיטת בעלי התוספות והרא"ש מנין להם ש'ויכולו' באה כאמירה של עדות?
- כעין זה הקשה גם החזון איש על מה שחידש המשנה ברורה (רסח,יט) מדעת עצמו שאם אין ציבור שיש ענין לומר 'ויכולו' לכל הפחות בשנים, והקשה החזון איש (או"ח לח,י):
- 'והנה יחיד המתפלל או שסיים תפלתו אחר שאמרו הציבור ויכולו אומר ויכולו משום טעם התוספות והרא"ש, ואפשר דאין צריך לא קול רם ולא מעומד דלא מצינו זה בפוסקים ואין לנו לחדש דברים, וכן ויכולו שאומר על הכוס להוציא בני ביתו, ונראה דאין להדר אחר שנים דלא מצינו בפוסקים הידור של שנים ויש לחוש דמחזי כמעמיד עדים על מעשה בראשית'.
- ואם כן באמת צריך ביאור מה המקור לדין הזה של עדות ב'ויכולו' שלכאורה לא הוזכר בגמרא?

- ומצינו במפרשים שהראו כמה אפשרויות שהדבר כן רמוז בגמרא הנ"ל:
 א. ממה שאומרים לו המלאכים הפסוק 'וסר עונך' וגו', וביאר הריטב"א (שם) הטעם:
 - 'פירש רבינו יחיאל ז"ל לפי שכל שאינו אומר ויכולו להעיד על חדוש העולם הוא
כובש עדותו ועליו נאמר אם לא יגיד ונשא עונו, ולפיכך כשאומר עדותו אומרים
 לו וסר עונך, הילכך מיבעי ליה למימריה בבית הכנסת מעומד דקיימא לן עדות
 בעמידה'.
 - אמנם פירוש זה דורש ביאור, כיצד ניתן להגדיר מי שנמצא בדרכו להעיד עדותו
 שהוא בגדר בעל עבירה ורק כשיאמר אותה יסור עונו? ולהלן יתבאר בס"ד.

ב. עוד הביא האליה רבה (רסח,יב) דיוק שהפסוק הנ"ל שהמלאכים אומרים בא
 להורות שיהרהרו בתשובה כדין עדים קודם עדותם, וזה לשונו:
 - 'ומהאי טעמא אמר זקני הגאון [מה"ר אהרן שמעון] ז"ל הא [דאמרו חז"ל שבת
 קיט ע"ב] דכל האומר ויכולו [בערב שבת, שני] מלאכי השרת המלוין לו אומרים
 [ישעיהו ג, ז] וסר עונך וכו', משום דאמרינן באבן העזר [סימן קנד, סדר הגט רמ"א
 ס"ב] דאומרים לעדים בגט שיהרהרו בתשובה כי רשע פסול לעדות, לכך אומרים
 לו וסר עונך'.

ג. ועוד רמז הביא המהרש"א (בחידושי אגדות בשבת שם) - שרק משום שמעיד
 נעשה שותף לקב"ה, וכך הוא כותב:
 - 'כאלו נעשה שותף כו'. כי האומר ויכולו הרי הוא מעיד על מעשה בראשית והרי הוא
 נעשה שותף עם הקדוש ברוך הוא כי בלתי עדותו לא יודע עשייתו וכמו שהעשייה
 לא היה רק במאמר כדמייתי עלה 'בדבר ה' שמים נעשו' כן עדותו במאמר, והוה ליה
 כאלו נעשה שותף במאמר, והוא מבואר שאמר 'אפילו יחיד כו' צריך לומר ויכולו'
 - רצונו לומר אפילו יחיד שאין עדותו גמור במקום אחר אעפ"כ צריך לומר
 ויכולו להעשות שותף של הקדוש ברוך הוא בעדותו זאת באמירה בעלמא ודו"ק'.

משמעות העדות

- אם כן מצאנו כמה רמזים בגמרא שתוקף האמירה היא בתור עדות, אך מה שעדיין
 דורש ביאור הוא מה משמעות עדות זו, כי לכאורה יש בה כמה וכמה קשיים:
 א. אם הוא דין בעדות הרי אדרבה נכון יותר שלא תאמר ביחד, שהרי כבר נפסק
 בשולחן ערוך (חו"מ כח,י) ש'אם העדים אומרים עדותן מכוונת בלשון אחד ממש, יש
 לחוש שמשקרים ובעצה אחת כיוונו לשונם, וצריך לחקרו ולדרוש אותם?'
 ב. כמו כן כיצד ניתן להיות עדים והרי אין כמעט מנין שבו אין קרובים או פסולים

לעדות והרי כת שבטל מקצתה בטל כולה (ח"מ לו,א)?
 - ועוד אין הגדת עדות אלא בפני בית דין (שם כח,כא) וביום (שם כח,כד), ואילו כאן מעידים כמה קרובים ופסולים שלא בפני בית דין ובלילה?

ג. אם הענין הוא להעיד על מעשה בראשית היה ראוי יותר שיאמרו את פרק א' בספר בראשית שבו תיאור מפורט של כל מעשה הבריאה, מה שאין כן בפרשית 'ויכולו' רק מסופר במשפט אחד שהבריאה הסתיימה, ובעיקר שקב"ה נח מכל עשייתה.

ד. כיצד אפשר להעיד על מעשה בראשית והלא לא ראינו אותם וכיסוד הכוזרי בפתיחתו (א,יא) שאמונתנו היא מכח יציאת מצרים אותה חוינו מה שאין כן בריאת העולם שאף אדם לא ראה?

ה. ולסיום, כיצד בכלל אפשר להיות שותף לקב"ה במעשה בראשית והרי אדרבה אמרו חז"ל (סוכה מה:): 'כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם'⁴.

מגמת הבריאה

- והנראה שיסוד העדות והשותפות כאן אינם כמו שנראה בפשטות.
- באמת מה שעשה רבונו של עולם בששת ימי בראשית הוא מפעל גדול שעליו דרשו ז"ל (ב"ר ט,א): 'רבי לוי פתח: (משלי כה) כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר,
- רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא אמר: מתחלת הספר ועד כאן כבוד אלהים הוא הסתר דבר, מכאן ואילך כבוד מלכים חקור דבר.
- כבוד דברי תורה שנמשלו במלכים שנאמר (שם ח) בי מלכים ימלוכו לחקור דבר'.
- ומבואר מדברי המדרש ש'עד כאן היינו עד פרשת 'ויכולו' ו'מכאן ואילך' היינו מ'ויכולו' ואילך ו'ויכולו' בכלל⁵.
- אם כן אומר המדרש שבכל הקשור ליצירה ולבריאה של העולם - מורה לנו שלמה

4 קו' זו הקשה בהגהה על השל"ה ק במס' שבת (ס"ק פא), וע"ש שתירץ באופן אחר.

5 כן מבואר ממה שהמדרש מוסב על הפסוק (א,לא) 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד' שהוא הפס' שלפני 'ויכולו', וכ"כ להדיא המהר"ל (בהקדמה הרא' לגבורות) שהאריך בביאור דברי המדרש, והדגיש ש'ויכולו' כבר שייך ל'כבוד מלכים חקור דבר' ז"ל: 'אבל מן ויכלו שכבר נבראו הנמצאים כלם שהם כבודו יתברך, ומכאן ואילך אינו מדבר רק בהנהגתו יתברך את הנמצאים שהם כבודו, יש לחקור אחר זה שכל ענין זה כבודו יתברך שמו'.

המלך להסתיר דבר ולא לחקור בו וכפי שאמרו במשנה (חגיגה יא): ש'אין דורשין במעשה בראשית בשנים' כי באמת זה לא שייך לנו.

- החלק ששייך אלינו הוא החל מהשלב של גילוי מלכותו והנהגתו את העולם ולגביו יש הוראה ברורה - 'חקור דבר'. והיכן מתחילה התורה לגלות את הנהגתו? - הוה אומר מ'ויכולו', מהפרשיה המספרת על השבת, שכן השבת היא המגמה של מפעל הבריאה. וכן פירש הרשב"א (בפי' ההגדות לתענית כז): את הפס' 'שבת וינפש' - שהשבת היא הנפש והנשמה של כל העולם.

- ומה היא המגמה שעליה מורה השבת? כך מנסח אותה הרב (עין איה שבת ח"ב ט,ג):

- 'הערך של הארת ההויה ביסוד התחדשותה, עדות בריאת העולם והוצאתו אל היש בדבר אלהים חיים בורא כל, זהו ערך השבת, ותוספת קדושתו על כל מועד וזמן'. השבת היא 'מעין עולם הבא' - תמצית מהאלוקות שבזה העולם היא העלומה בתוך העולם החומרי, ולעתיד לבוא תמלא הארץ ממנה. לכן מכונה המציאות העתידית על שם השבת - 'יום שכולו שבת ומנוחה לחיים העולמים' (תמיד ז,ד).

- נמצא שתחילת החקירה של הבריאה כולה היא בהכרת המגמה שלה, משום שעיקר החשיבות של כל היש הוא בביצוע הפעולה הייחודית לו, בביצוע המגמה שלו.⁶

- תפיסה זו באה כנגד התפיסה המוטעית, הרווחת בקרב אנשי מדע רבים, הרואה בהכרת הבריאה ערך בפני עצמו ללא קשר למגמה שלה. ולא כן הדבר כי במקום שבו מסתיים המחקר שם מתחילה העבודה האמיתית שהיא גילוי האלוקות שבתוכה.

- וכמו שאמר הרמב"ם (יסוה"ת ב,ב): 'והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובראיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול'.⁷

- ולכן מורה שלמה המלך 'חקור דבר' החל מ'ויכולו' - החל מהמגמה של כל היש,

6 עיי' מהר"ל בר"פ א' מתפא"י שמדגיש נקודה זו בכך שמחלקת את כל הבריאה לפי הפעולות שלה, ע"ש.

7 עיי' בנו"כ שם שהביאו מפאר הדור (סי' קנ) שם ג"כ דיבר הרמב"ם על חשיבות לימוד חכמת התכונה (אסטרונומיה) וביאר שהתועלת בה הוא כדברי ר' מאיר בברייתא שאמר 'הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם' והמהדיר כ' שלא מצא ברייתא שכזו אלא יש ברייתא דומה בספרי, וכנראה שהיה לרמב"ם גירסא אחרת בספרי, ע"ש.

ומה היא המגמה? הוה אומר זו האלוקות הנסתרת במפעל הבריאה ובזה אנו מצווים לחקור על מנת לגלות אותה.

- נמצא שהשבת היא יְדִית הָאֲחִיזָה של כל ששת ימי בראשית, כי ללא הכרה של מגמת כל הבריאה אי אפשר להכיר את הבריאה וגם אין תכלית לידיעתה.
 - ולכן אמרו חז"ל (מכילתא יתרו פח): 'כל מי שמשמר את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי שנאמר 'ואתם עדי נאום ד" וכן פירש רש"י בחולין (ה): 'המחלל שבת כופר במעשיו ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית'.

- והיינו שהשבת היא הדרך היחידה להכיר במפעל האלוקי של ששת ימי בראשית, והרי עם השבת יש לישראל חיבור מיוחד ככתוב (שמות לא, ז): 'בְּיַמֵּינוּ וּבְיַמֵּי יִשְׂרָאֵל אֹתָהּ הָיָה לְעַלְמֵינוּ' והשבת היא בת הזוג של כנסת ישראל כמובא בחז"ל⁸, וכן אמרו (שבת י): 'מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל', ומשמעות הדברים היא שהשבת היא המפתח שקבלו ישראל באופן בלעדי על מנת לגלות עמו את המגמה של כל עולמו המופלא, וזהו שסיים הפסוק (שם): 'כִּי יִשְׁעֶת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ' - היינו שזו משמעות האות שהיא מאפשרת להם להכיר את כל הבריאה הזו שנבראה בששה ימים.

- ויתירה מזו בא להורות לנו רבוננו של עולם שאין להתפס לצד החיצוני של העולם על כל ברואיו, אלא לכל העולם הזה יש מגמה והיא שמקנה לו חשיבות, ואדרבה אין לנו כ"כ השגה בעצם הנבראים, ועיקר רצונו יתברך הוא שנעסוק במגמה שאליה כל הבריאה הזו צועדת ולשם כך הנושא הראשון בתורה שהוא בבחינת 'כבוד מלכים' שיש לחקור בו היא השבת - שעניינה מגמת העולם והבריאה כולה.

מהות העדות של 'ויכולו'

- לפי זה נפתח פתח לבאר את ענין העדות באמירת 'ויכולו' באופן עמוק יותר, לא כעדות רגילה. וראש המדברים בעניינה של העדות הוא הט"ז (רסח, ה) וכך הוא כותב:
 - 'ועדה שלימה בעינין להעיד להקב"ה דהיינו עשרה ואם ירצה יחיד לאומרה לא יתכוין לשם עדות אלא כקורא בתורה כנלע"ד'.

8 'תני ר"ש בן יוחאי: אמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע לכולן יש בן זוג, ולי אין בן זוג, א"ל הקדוש ברוך הוא כנסת ישראל היא בן זוגך', ב"ר (יח, ח)

- והדבר דורש תלמוד, מה ענין העדה השלימה לכאן והרי לשם עדות די בשנים?
 - אלא מבאר הפרי מגדים (במשב"ז שם) את המקור: 'שצריך בעשרה עדות להקב"ה, כמו ונקדשתי בתוך בני ישראל [שם כב, לב]'.

- אם כן מבואר שהעדויות מתבטאת בתוקף קדושתם של ישראל שמקדשים את שמו יתברך בעולם, והמתכונת המינימלית להופעת קדושה זו היא עשרה שיוצרים 'עדה' ועליה נאמר הפס' 'ונקדשתי בתוך בני ישראל'.
 - ואם תאמר ומדוע יש צורך בעשרה מישראל כדי להעיד על מעשה בראשית? הוה אומר שכיוון שהשבת היא מגמת העולם, והיחידים להכיר בה הם בני הזוג שלה, כנסת ישראל, ומגמה זו יכולה להופיע בעולם אך ורק ע"י ישראל המקדשים שמו בעולם⁹, לכן דין הוא שמי שיעידו על כך הם עשרה מישראל המסוגלים להופיע זאת בפועל.

- לפי זה מיושבת הקושיא מצד שיתוף שם שמים, כי כבר ביאר הרצי"ה (בשיחות לפורים סדרה ב תשל"ו סע' 5) שכלפי ישראל אין זה נחשב לשיתוף:
 - 'לעומת זאת קיים ביטוי חריף מפי יאשיהו המלך... 'ויאמר... עבדו את ד' אלהיכם ואת עמו ישראל' (דהי"ב לה, ג). אבל איך אפשר לשתף שם שמים ודבר אחר? אסור לעבוד משהו אחר!
 - אלא מה, עבודת ד' היא גם עבודה של ישראל עמו. אסור לשתף שם שמים עם דבר אחר: ישראל עמו אינו דבר אחר, אינו דבר זה, אלא דבר משותף עם עבודת ד'. קודשא בריך הוא ישראל ואורייתא הוא ענין אלוהי אחד'.

- וכיוון שהגענו עד הלום, יש לבאר יותר את מהות העדות של 'ויכולו' דהנה בעדות רגילה יש שני חלקים: א. ראיית העדים את המעשה, ב. הגדת העדות שלהם בפני בית דין.
 - אמנם מצינו עדות מסוג אחר - 'עדי קיום' בקידושין ובגט, שפעולתם אינה בהגדה כי אם בראייה של מעשה הקידושין והגירושין ועצם ראייתם את המעשה היא הנותנת תוקף לקידושין ולגט אע"פ שאינם אומרים דבר.
 - ואם כן כך יש לפרש כאן, שהעדויות של 'ויכולו' היא מעין 'עדות קיום' שבעצם התבוננותם הם מקיימים הענין. ויש להביא סמך לזה מהדיוק שהביא זקנו של האליה

9 וכן הוא אומר: 'אתם עדי נאם ה'... עם זו יצרתי לי תהילתי יספור' (ישעיהו מג, כא) וע"ע ישראל ותחיתו (סי' א).

רבה (לעיל) שביאר את הפס' 'וסר עוונך' ע"פ מה שמצינו ש'אומרים לעדים בגט שיהרהרו בתשובה', הרי מבואר שראיתו מעדות גט שהיא עדות קיום בדוקא וכנ"ל.

- ואם תאמר סוף סוף ב'ויכולו' הרי עיקר החיוב הוא לומר 'ויכולו' והיינו חלק ההגדה של העדות לא הראיה כמו ב'עדות קיום'?
 - ויש לומר שאמנם מה שתקנו זו אמירה, אך זהו מפני שאי אפשר לתקן דבר אחר. אך מעצם תוכן האמירה - פרשית 'ויכולו' שכאמור אין בה פירוט של הבריאה, ומהעובדה ש"מעידים" כביכול על דבר שמעולם לא ראו, ועוד שלא עושים זאת בפני בית דין שמקבל את העדות, וגם מקפידים לעשות זאת בציבור ודוקא ביחד - שכל אלו הרי מנוגדים לדיני עדות רגילים כמו שנתבאר - אם כן מוכח שאין זו הגדת עדות רגילה אלא קרובה היא יותר להיות כ'עדות קיום' וכנ"ל.

- ע"פ מה שהתבאר, באמת נראים דברי המשנה ברורה שאם לא הספיק לומר 'ויכולו' בציבור שיאמר אותו לכל הפחות בשנים כחידוש גדול, וצודק לכאורה החזון איש שהקשה עליו מנין לו זאת.

- ואולי יש לומר שבאמת המשנה ברורה לא בא לחדש גדר אחר באמירת 'ויכולו' אלא כוונתו רק שמי שהפסיד את האמירה בציבור שיאמר אותו לכל הפחות בשנים בתור רמז וזכרון בעלמא לעיקר הדין שהוא בעשרה, כי ע"י שנים נקרא גם כן עדות ובזה רומז לעדות של העשרה שהיא כאמור עדות מסוג אחר לחלוטין וכמו שהתבאר.

- ויותר נראה לומר שלעולם לא כתב המשנ"ב שהשנים הללו הם מדין שני עדים אלא כך הוא כתב: 'וטוב לומר אותה ביחד בצבור דעדה שלמה בעינן להעיד להקב"ה ועל כל פנים יהיה בשנים', ואם כן יש לומר שהשנים הללו אינם מדין עדות אלא מדין 'מיעוט רבים שנים' וממליץ המשנה ברורה שיאמר אותו בשנים כי על ידי זה לכל הפחות מורה על עיקר התקנה לאמרו בעשרה. מיהו ע"י אשה נראה שלא נכון לאמרו כי סוף סוף אשה אינה בכלל 'ונקדשת' (עי' או"ח נה,א ומשנ"ב סק"ג).

- לפי זה מיושב גם מה שהיה קשה בדברי הריטב"א הנ"ל שהמלאכים אומרים את הפסוק 'וסר עוונך' משום שע"י אמירת 'ויכולו' הוא יוצא מגדר כובש עדותו, והקשינו שהרי כובש עדותו הוא אחד שהיה יכול להגיע לבית דין ומתחמק מכך, אך מי שראה עדות והוא בדרכו לבית דין כיצד ניתן לומר עליו שמרגע הראיה הוא נקרא עובר על 'אם לא יגיד ונשא עונו'?

- ובפשטות יש לומר ע"פ יסוד המהרש"א (בח"א שם) שההתייחסות היא לאותה שעה ממש שעליה מדברת פרשיית 'ויכולו' - והיינו בהכנסת שבת - ומשעה זו

כביכול האדם שרוי בחטא כי מחוייב שיעיד בה על מעשה בראשית. - ויותר נראה ע"פ מה שהתבאר שכוונת חז"ל להורות בכך - שעצם העדות על שמים וארץ בליל שבת אינה צורך של הקב"ה אלא צורך שלנו שבלעדיה אנו כביכול בחסרון ובחטא, כי כל מהותנו היא 'עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו' - והיינו להמשיך את המפעל האלוקי של מעשה בראשית. לכן השתמשו חז"ל בפסוק חריף הרומז לחטא כביכול, על מנת להראות עד כמה העדות על מגמת העולם הוא לנו תפקיד מהותי ולא כעוד חוב מהצד¹⁰.

הלכה למעשה

- בשל החשיבות לומר 'ויכולו' בציבור הביאו הפרי מגדים (א"א רסח,יא) והמשנה ברורה (רסח,ז בה"ל ד"ה 'ומעומד') שהמתפלל בלחש ימחר לסיים תפילתו כדי לומר 'ויכולו' בעשרה¹¹.

- ויש להעיר שבדעת תורה כאן (הו"ד בפסק"ת רסח,י הע' 72) הביא בשם הג"ר דוד בהר"ן שאם התחיל ויכולו אחרי שהש"ץ סיים כבר לאמרו אך הוא תוך כדי דיבור לו, עדיין נקרא שאומר עם הציבור והביא ראייה מהלכות עדות (מכות ו. צל"ע שם).

- כמו כן הביאו הרבה פוסקים שגם כשעומד ב'אלוקי נצור' והציבור התחיל 'ויכולו' - שיאמר 'היו לרצון' ויצטרף אליהם (לבושי מרדכי (ג,כז) והגרש"ז (מאור השבת מכתב כא) והגר"ש דבלצקי - עי' פסק"ת רסח,י הע' 73).

- ובאשי ישראל (פל"ב הע' עא) הביא שטעמו של הגרש"ז אויערבאך הוא משום שממילא אומרים 'ויכולו' באותה תפילה אם כן הוא שייך לתפילה זו, והקשה עליו שלפי זה בליל שבת שחל ביום טוב שאין אומרים אותו בתפילה לכאורה לא יאמר אותו שם? ונשאר בצריך עיון.

- ועוד הביא שם טעם נוסף בשם הגרש"ז אויערבאך - משום המעלה של אמירתו בעשרה, והעיר האשי ישראל שלפי זה להחזון איש שלא ראה בזה כ"כ מעלה צריך עיון אם מותר לאמרו עם הציבור ב'אלוקי נצור'.

10 והוא מעין היסוד שהביא המהר"ל (בתפא"י לב) בענין 'כפה עליהם הר כגיגית' שקשה מדוע נדרשה כפיה אחרי שממילא אמרו 'נעשה ונשמע'? - אלא מבאר המהר"ל שבא להורות שלא יתלו את קבלת התורה ברצונם הטוב, אלא בהתאמה הפנימית שלהם לתורה ללא קשר למצב רצונם הטוב.

11 ואמנם החזו"א (או"ח לח,י) מפקפק ע"ז כי אמירת 'ויכולו' בציבור אינו אלא הידור ואילו מעלת המאריך בתפילתו הוא דינא דגמרא, ונשאר לבסוף בצ"ע.

- מכל מקום למדנו שבשבת רגילה ודאי שיאמר אותו עם הציבור אחרי 'יהיו לרצון' הראשון, וכל שכן שמי שכבר התפלל ושומע ציבור שאומרים אותו שיצטרף אליהם.

- עוד הביאו הפוסקים (הדבר יהושע והצי"א (יד,כד) - הו"ד בהע' 74 שם בפסק"ת) שאם אוחז ב'ויכולו' שבאמצע התפילה בלחש והציבור החל ב'ויכולו' - שירים קולו ויצטרף אליהם.

- כמו"כ לפי מה שהתבאר ביסוד ענין העדות ב'ויכולו', נראה שמי שהפסיד 'ויכולו' עם הציבור ונוהג כהמשנה ברורה לאמרו בשנים, אין מניעה שהשני יהיה קרוב או פסול, ומעולם לא שמענו שיקפידו על כך. וטעמא דמילתא ע"פ הביאור שהבאנו לעיל שגם המשנה ברורה לא התכוון לדין עדות הרגיל.
- הרי לנו בכל ההלכות הללו גודל המעלה של אמירת 'ויכולו'.

- והנה סיכום ההלכות למעשה:

- א. להקפיד לאמר 'ויכולו'
- ב. להקפיד לאמרו בציבור
- ג. להקפיד שבסה"כ יאמר אותו שלוש פעמים (ויחיד ישלים)
- ד. להקפיד לא לדבר כשהציבור אומר
- ה. אם כבר אמרו ושומע ציבור שאמרו - יצטרף עמם
- ו. להקפיד לאמרו בעמידה
- ז. המאריך בתפילה בלחש - ימהר תפילתו
- ח. אם סיים ברכת 'שים שלום' יאמר 'יהיו לרצון' ויצטרף לציבור (וביום טוב - צ"ע)
- ט. אם נמצא ב'ויכולו' שבשמונה עשרה והציבור התחיל 'ויכולו' - יצטרף עמהם
- י. כשמשלים 'ויכולו' בשנים יכול לאמרו ע"י קרוב אך לא ע"י אשה.

